

Colecția de carte chirilică românească – tipărituri și manuscrise – de la un muzeu etnografic sătesc de pe Valea Arieșului – Contribuții la Bibliografia românească veche –

Liliana Maria POPA
Ioan-Nicolae POPA

Strada Ștrandului, bl.24, sc C, ap. 24, 550068,
Sibiu, tel. +40-0269227028; 0771542482,
e-mail – liamariapopa@yahoo.com; 0747054044; 0770917682,
e-mail – ioannicolae.popa@yahoo.com

*Romanian Cyrillic book collection – prints and manuscripts – from an ethnographic village museum from Arieș Valley.
Contributions to Old Romanian Bibliography*

Lupșa, a village in the upper Arieș valley, hosts a very interesting ethnographic museum, the fruit of the local teacher Pamfil Albu's lifelong labour. The museum's exhibits are illustrative for the life, occupations and traditions of the people living in this area of the Stone Fortress, the Apuseni Mountains. Also, very importantly, the museum hosts a small old Romanian book collection from the 17th and 19th centuries. This collection, having never undergone a systematic study before, makes the object of the present communication. By this, we aim to shed a well-deserved light upon this little cultural and historic treasure and to allow the 23 titles of the collection to become part of the larger informational and research network.

Keywords: Lupșa, ethnographic museum, Pamfil Albu, old Romanian book collection

Insuficient promovată ca zonă de interes turistic, Valea Arieșului oferă călătorului prilejul întâlnirii cu un univers uman mai puțin alterat de tăvălugul nivelator al civilizației urbane, cu o geografie impresionantă prin asprime și cu o istorie frământată de care oamenii ei sunt, pe bună dreptate, mândri.

Un punct de atracție pentru turistul interesat să cunoască o frântură din acel univers, dincolo de peisajul ghicit din goana mașinii, îl poate constitui Muzeul etnografic din satul Lupșa, o străveche așezare

românească de pe cursul mijlociu al Arieșului, situată între Baia de Arieș și orașul Câmpeni, atestată documentar în anul 1366, dar cu începuturile ascunse în negura timpului.

Amplasat în centrul localității, muzeul este impresionant prin exponatele organizate pe sectoare tematice, mărturiile ale vieții trecute ale oamenilor de aici, ale ingeniozității lor în continua luptă de supraviețuire cu mediul natural auster și cu rânduilele istorice niciodată prielnice. Deschis în anul 1952, el este rodul strădaniei de o viață a învățătorului Pamfil Albu (1908-1990), absolvent

în 1930 al Școlii normale din orașul Abrud, dascăl în satul său din anul 1937 până în anul 1952, când s-a dedicat amenajării muzeului, restituind astfel comunității miile de obiecte, fie donate de locuitorii din localitățile aparținătoare comunei, fie cumpărate de la cei mai aplecați spre chiverniseală; s-a ocupat de îmbogățirea Muzeului nu doar până în anul 1978, când s-a pensionat¹, ci până la sfârșitul vieții, nemurindu-și numele pentru obștea din care s-a ridicat prin străduința de a salva și de a pune în valoare obiectele, vechi mărturii de viață românească.

Muzeul, obiectivul cultural care a făcut ca localitatea moșească să fie relativ bine cunoscută în țară și chiar în sfera specialiștilor de peste hotare, oferă vizitatorilor și câteva exponate nespecifice așezămintelor de această natură. Una dintre sălile instituției găzduiește o colecție de tipărituri chirilice românești din secolele al XVII-XIX. Aglomerate într-o vitrină dreptunghiulară, în condiții de expunere puțin avantajante, cărțile nu atrag atenția vizitatorului obișnuit, care nu realizează că se află în fața unor exponate aparte, extrem de valoroase în sine, dar și ca mărturii ale spiritualității creștine în acel fund de lume.

Colecția cuprinde un număr de 23 de titluri, cele mai multe adunate de creatorul muzeului de prin casele unde se pierduseră printre lucrurile considerate inutile; nu se știe câte au fost donate și câte „răscumpărate”. Deoarece nu există o evidență a provenienței², putem doar să facem speculații, excepție făcând câteva puține cazuri când, pe vreuna dintre file, este menționat numele donatorului și, eventual, data. Conform spuselor actualului curator al Muzeului, cărțile adunate de învățătorul Albu și-au găsit locul în spațiul expozițional abia după 1989. Astfel se explică faptul că regimul de expunere este precar, ca pentru o rudă nevoioasă care trebuie oploșită cumva.

Atrage atenția faptul că volumele existente au fost păstrate și, acum, expuse, în starea în care au fost primite de la vechii deținători, fără a se fi întreprins nicio operațiune de salvare/conservare, nici chiar de catalogare; alături de exemplare bine sau relativ bine conservate, există și multe aflate într-o avansată stare de degradare, fără coperti sau cu ele parțial distruse, fără foaie de titlu, cu părți de la început, din cuprins sau de la sfârșit lipsă, cu file intercalate la nimereală, unele puternic afectate de umezeală ș.a.m.d.

Cele 23 de opuri sunt scrieri destinate efectuării serviciului religios, adunate din satele actualei comune. Excepție face un cunoscut cod legislativ, adus de la București, ca dar prețuitor pentru ctitorul instituției. Este vorba despre ediția românească a *Leginirii lui Caragea*,

ieșită de sub tipar în anul 1818. Textul dedicației existent pe forzațul 1 este pe deplin lămuritor: „*Cu multă plăcere și recunoștință ofer această primă ediție a Leginirii din 1818, oglindă a societății acelei vremi, precum și prima Mitologie tipărită în limba română, la 1830, colecției de cărți vechi românești de pe lângă Muzeul etnografic din Lupșa, ctitoria minunată a modestului, harnicului și pasionatului învățător emerit Pamfil Albu. Gheorghe Adoc³, Lupșa, 23 X 1966.*”

Înainte de a trece la prezentarea celorlalte volume teaurizate la Lupșa, semnalăm o excepție privitoare la modalitatea execuției. Unul dintre volume nu a ieșit de sub teascul vreunei tiparnițe, ci de sub pana unui copist, dovadă că și în această zonă, în plin secol XIX, se mai copia, cu migală strădalnică, scrieri religioase necesare exercițiului cultic și, în același timp, nevoilor spirituale ale unor oameni lipsiți cu totul de alte modalități de împlinire sufletească. Volumul manuscris este o *Psaltire*, îngrijit caligrafiată și bine păstrată, realizată, conform însemnărilor existente, de „mult păcătosul și robul lui Dumnezeu Lazar Rus, dascăl neunit în Hădărău”, în anii 1842-1843, pentru Vasilie Turc, preotul paroh al aceluși sat. Textul îl urmează pe cel al *Psaltirii în versuri* tipărite de mitropolitul-cărturar moldovean Dosoftei în anul 1673. Volumul manuscris a rămas prețioasă moștenire de familie, aceasta explicând starea bună de conservare în care se află. A ajuns în colecția muzeului la mai bine de un secol de la copiere, în anul 1955, datorită înțelepciunii unui alt preot, sensibil față de valorile culturale ale trecutului, Petru Sabău.

Înainte de a porcede la studierea colecției de carte existente în muzeu, am căutat informații despre ea, de la eventuali cercetători anteriori. Spre surprinderea noastră, incursiunea în trecut a fost infructuoasă. Nimeni nu s-a aplecat asupra ei, nici chiar intelectualii care au alcătuit cele două volume de studii și articole adunate în *Antologia monografică* din anul 2006. În aceste condiții, misiunea de a cataloga colecția, pe care ne-am asumat-o ca semn de prețuire pentru valorile bibliofile românești, a fost, eufemistic exprimându-ne, ingrată. După prima noastră vizită la Lupșa am putut preciza titlul, locul și anul de apariție doar pentru un număr de 7 exemplare; a urmat o dificilă perioadă de cercetare pentru a le identifica pe celelalte, prin studierea bibliografiei de specialitate și prin compararea cu tipăriturile de gen existente în bibliotecile la care am avut acces. Cercetarea este în curs de desfășurare, astfel că vom prezenta stadiul în care ea se află acum, cu rezultatele certe și cu semnele de întrebare care persistă încă.

Cronologic, cele 20 cărți a căror identitate a fost bine

stabilită, au fost tipărite între 1699 și 1864.

Din punct de vedere al centrului tipografic din care au ieșit, constatăm că, poate nu întâmplător, majoritatea titlurilor (8), sunt produsele oficinei Barth-Closius, din Sibiu (1791-1859). Mai surprinzătoare este prezența a patru volume, datând din sec. al XVIII-lea (1741-1785), tipărite la București. Există apoi două volume imprimate la Blaj, unul imprimat la Brașov (1806), un altul, în două exemplare, tipărit la Buda (1818) și, bineînțeles, un titlu la Bălgrad.

Din punct de vedere al conținutului, lucrurile sunt oarecum previzibile: din cele 23 de volume existente, 15 sunt cărți utilizate la oficierea curentă a serviciului divin sau la slujbele ocazionale: *Ceasloave* (și sub forma *Ceasoslov*) sau *Evhologhioane*. Surprinde numărul mare de *Psaltiri* (7), dintre care una manuscrisă. La toate acestea se adaugă cunoscuta *Leguire a lui Caragea*, București/Brașov, 1818. Ordinea în care le prezentăm este cea cronologică.⁴

1. (3) *Chiriadromion sau Evanghelie învățătoare*, Bălgrad, 1699. (BRV I, 115).

Exemplar relativ bine păstrat, având coperta și legătura originală; lipsește foaia de titlu, primele trei file sunt zdrențuite, ca și cele de la sfârșit; fila 414 (cuvântul tipografului către cititori), deteriorată, a fost mutată de la sfârșit la începutul cărții; format 17x27 cm. Tipar negru și roșu, 31 rânduri la pagină. Au existat, pare-se, și ceva însemnări, devenite însă ilizibile din cauză că peste ele s-a lipit o bucată de hârtie.

2. (14) *Evhologhion*, București 1741. (BRV II, 221)

Lipsește coperta (mai există doar un rest de cotor), primele și ultimele file. Multe file rupte, altele lipsă. Paginile numerotate chirilic; tipar negru și roșu, cu gravuri și viniete.

3. (7) *Ceasoslov* (București, 1759)

Este piesa de rezistență a colecției, fiind un unicat pe plan național. A fost menționată în BRV II – 311, p. 144, fără ca alcătuirii să o fi văzut, doar pe pe baza unei însemnări referitoare la cheltuielile de tipărire, existentă, în condicile Mitropoliei din București. Oprindu-se asupra tipăririi în cauză, Dan Râpă Buicliu face următorul comentariu: „Această ediție, menționată de BRV II – 311, p. 144 este contestată sau, după cum opinează Barbu Theodorescu, ea trebuie radiată și înlocuită cu *Ceaslov mic*, București, ediția a III-a”.

Exemplarul existent la Muzeul din Lupșa elimină orice semne de întrebare și pune capăt controverselor, fiind dovada incontestabilă a existenței tipăririi. Ea are formatul 10,5/14,5 și paginile nenumerate. Lipsesc copertele, nu este foarte bine conservată, prezintă

semne de reparații neprofesioniste (file dezlipite așezate anapoda). Foaia de titlu, ajunsă undeva în interior, are următorul cuprins:

Ceasoslov ce are în sine slujba de zi și de noapte, după rânduiala sfintei biserici, acum tipărit în zilele preînălțatului Domn Io Scarlat Gbica vv., Întru întâia domnie5, de Iordache Stoicovici6, tipograf, cu blagoslovenia Preasfințitului Mitropolit Kyr Filaret7, în Tipografia Sfintei Mitropolii a Bucureștilui/, la anul de la zidire 7268.

4. (19) *Ceasoslov*, București, 1767. (BRV II 349).

Are coperta originală, de la care lipsește o închizătoare; lipsă foaia de titlu, primele trei file și Paschalia

5. (18) *Ceasoslov* București, 1785. (BRV II, nr, 487) Format 12°, (11x18 cm); lipsesc copertele, dar are foaia de titlu. Este într-o stare de conservare precară, are file rupte, zdrențuite sau lipsă. S-a păstrat fila cu stema Țării Românești, dar nu există gravuri cu temă religioasă.

Numele tipografului este Stanciu Tomovici⁸, cel pe care Dan Râpă-Buicliu îl asimilează cu Stanciu Popovici Bucureștean, Stanciu tipograf, Stanciu logofăt al tipografiei, cu lucrări încadrate în perioada 1760 (de acum, 1759)-1809.

6. (22) *Psaltire*, Sibiu, 1791 (BRV II 546). Lipsesc coperta, foaia de titlu și ultimele file.

7. (13). *Ceaslov*, Brașov, 1806. (BRV II, nr. 693).

Este una dintre cărțile relativ bine conservate. Pagina de titlu lipsă, însă se păstrează coperta originală din lemn învelit în piele; cotor cu nervuri; jumătate de închizători metalice; tipar în două culori. Format 8° (15x 17 cm), numerotare chirilică.

O însemnare de pe forzațul II, „De la Petru Span, 1907” ar putea avea semnificația că volumul ar fi aparținut profesorului sibian dr. Petru Șpan⁹, ilustru fiu al satului Lupșa, în care a revenit adeseori.

8. (8). *Ceaslov*, Sibiu, 1809 (BRV III, nr. 759).

Exemplar puternic deteriorat; coperta I, originală, din lemn, crăpată și lipită neglijent cu pânză; coperta a II-a lipsă. Format 10x18cm. Lipsește pagina de titlu. Textul începe cu pagina 51 și se termină cu pagina 323. Tipărit cu două dimensiuni de literă.

9. (16) *Molitvelnic/ Evhologhion, Blaj, 1815*

Exemplar foarte deteriorat, nu are coperte, doar o urmă de cotor. Format 12° (14x17,5 cm.). Lipsesc copertele; file rupte; numerotare chirilică, se termină cu 593. Tipar negru și roșu. Colontitul – cu roșu, subliniat; 25 de rânduri pe pagină.

10. (4) *Psaltire* Buda, 1818, ex. 1 (BRV III 986). Exemplar relativ bine conservat. Prima copertă,

deteriorată – carton îmbrăcat în piele – se disting două chenare cu motive geometrice; în centrul ei a fost ștanțată imaginea răstignirii; legătură în piele; foaie de titlu. Format 8° (17/22 cm.), cu paginile în chenar, numerotare chirilică, tipar cu două dimensiuni de literă. Într-o încercare de recondiționare, cineva a lipit o filă de la sfârșit, înaintea paginii de titlu.

Conține multe însemnări, majoritatea despre evenimente istorice, inclusiv una din 16 ianuarie 1919, despre acea „mare adunare de români la Alba Iulia”, când „s-au împreunat Ardealul cu România și s-au luat jugul din spatele bieților români, ce-l purtau de 1100 de ani”. Două însemnări, din 1868, respectiv 1879, precizau că volumul se afla în patroniul bisericii greco-catolice din Lupșa. O însemnare nedată sugerează faptul că volumul ar fi fost dăruit la un moment dat lui Simion Balint¹⁰, fostul tribun de la 1848-1849, ajuns protopop al tractului Bistra.

11. (2) *Psaltire*, Buda 1818, exemplarul 2. Stare de conservare foarte proastă; conține numeroase însemnări cu caracter personal.

12. (9) *Legiuirea lui Caragea* (București, 1818)

Volum foarte bine conservat, broșat, fără lipsuri, în 8°. Copertele din carton marmorat.

Tipăritura este menționată în BRV III, nr.983, pp. 225-227 și în BRV IV, p. 304. Dan Râpă-Buicliu în BRV, Additamenta I, pp. 398-399, trage concluzia că avem de-a face cu un „fals tipografic”, tiparul fiind executat nu la București, ci la Brașov, în atelierul lui Francisc de Schöbeln, de meșterul tipograf Friedrich August Herfurt.

13. (17) *Ceasoslov*, Sibiu, 1822 (BRV III, nr. 1154).

Exemplar deteriorat; din coperta originală s-a păstrat doar învelitoarea din piele; lipsește începutul, inclusiv foaia de titlu. Se termină cu „Însemnare cum se citesc Evangheliile Învierii, de la Duminica Tuturor Sfinților, până la a 5-a duminică din Postul Mare, preste toți anii.”

14. (10) *Psaltire*, Sibiu, 1825, (BRV II 693)

Exemplar relativ bine conservat. Coperte din carton marmorat, lipsește coperta a II-a și foaia de titlu. Are o gravură a prorocului David; lipsește sfârșitul (ultima pagină – 228).

Din puținele însemnări se poate recostitui traseul proprietarilor.

15. (12) *Psaltire*, Sibiu, 1831 (ED-AP 222)

Exemplar deteriorat; s-a păstrat prima copertă, originală; lipsesc sfârșitul (ultima pagină – 286) și coperta a II-a; foaia de titlu este dezlipită. Format 12° (10,5x 18cm.); numerotarea paginilor cu cifre arabe.

16. (21) *Ceasoslov* Sibiu, 1854 (ED-AP 351)

Tipăritură ieșită din Tipografia lui Georg de Closius, ginerele și continuatorul lui J. A. Barth. Exemplar format 16° (10,5x 17,5cm.), numerotarea paginilor cu cifre arabe, relativ bine conservat. Lipsește prima copertă iar a doua este ruptă. 395 pagini. Începe cu „Scara”.

17. (5) *Ceasoslov*, Sibiu, 1859, (ED-AP 418).

Exemplar nu foarte bine conservat, legat în piele; pe copertă se disting urmele de ștanțare a chenarului ornamental și ale medalionului ovoidal central. Format 8°(11x17), 2 f. +399 p., numerotare cu cifre arabe.

18. (1) *Ceasoslov* (Sibiu, 1859)

Volumul este un al doilea exemplar al tipăriturii anterioare și se află într-o stare de conservare foarte proastă. Legătura originală este deteriorată, lipsește începutul, inclusiv foaia de titlu; multe file sunt înnegrite sau lipite, probabil din cauza condițiilor în care a fost păstrat. Începe cu *Rânduiala Vecerniei*. În partea finală nu se mai poate descifra paginarea. Între filele *Ceasoslovului* lui s-a găsit un fragment de manuscris chirilic format 32° (8,5x14 cm.), alcătuit din 14 foi, care conține frânturi din patru texte religioase, printre altele, versuri din *Psalmul 136* și precizări despre *Cele douăsprezece vineri mari*.

19. (23) *Ceasoslov* (Blaj, 1864)

Exemplar deteriorat, format 10,5x18cm., pagini fără chenar, numerotate cu cifre arabe, 21 de rânduri pe pagină, două dimensiuni de literă; lipsesc foaia de titlu (s-a păstrat doar un rest cu primele trei slove chirilice ale titlului), începutul și sfârșitul. La p. 308, o gravură *Maica Domnului cu Pruncul*, în chenar. Coperte din lemn, îmbrăcate în piele, cândva roșie. Coperta a doua, cârpită. Se mai cunosc urmele închizătorilor metalice.

20. (6).*Psaltire manuscrisă*, (Hădărău, 1842-1843)

Unic bibliofil, păstrată cu grijă timp de peste un secol în familia preotului care a inițiat tipărirea, cartea manuscrisă are pe coperta-foaie de titlu textul:

Psaltirea fericitului proroc și împărat David, acum întâia oară întoarsă, cu blagoslovenia părintelui Vasilie Turc, la anul de la HS. 1842. (Anexa 2)

Primele 60 de file conțin psalmii, scriși pe două coloane; pe ultimele 32 de pagini sunt notate mai multe cântece bisericești ocazionale („Verșul lui Lazăr”, „Verș la Botezul Domnului”, Verș la preot mort”, „Verșul lui Adam” etc); pe a 3-a filă albă de la sfârșit, se află un text versificat – 32 de versuri în manieră populară, rugăciune-elogiu adus învățăturii și foloaselor ei.

Volumul conține numeroase însemnări care dezvăluie numele copistului, al preotului pentru care s-a copiat și al preotului care a donat Muzeului respectivul volum.

NECLARIFICATE

21(15) Psaltire

Exemplar foarte deteriorat, format 8° (15x 17 cm); are doar jumătate din coperta a II-a, din lemn.

Tipar negru, pe două coloane, ceea ce o deosebește de alte lucrări de același tip, filele fiind numerotate cu cifre arabe. Lipsă foaia de titlu și paginile 1-8. Nu există însemnări.

Spre deosebire de celelalte cărți de același fel, ultimele două lucrări, încă neidentificate, sunt împodobite cu gravuri în metal, de mare finețe. Întrucât cărțile nu apar bibliografiate în lucrările despre tipăriturile vechi; considerăm că ambele au fost tipărite după 1830, anumite elemente grafice și ornamentale îndreptându-ne să afirmăm că au ieșit din atelierul lui Georg von Closius.

22.(11) Ceaslov

Exemplar incomplet, deteriorat, format 16° (9x 13,5), copertă și cotor din piele. Fără pagină de titlu; numerotare cu cifre arabe; începe cu p. 49, se termină cu 452, ultimele două file fiind deteriorate; paginile nu au chenar; tipar în două culori.

Începe cu *Rugăciunea dumnezeieștii Liturghii* și se termină cu *Pashalia*.

Conține o gravură a Sf. Nicolae, numele fiind scris greșit (Nicile), una cu *Emanuel în potir*, o gravură cu *Fecioara cu aureolă de stele*, o gravură mică (3x3cm) în text – *Fecioara cu pruncul*, apoi o gravură pe pagina întreagă a *Fecioarei cu pruncul*, și una cu toți sfinții care îl preamăresc pe Domnul Savaot.

23.(20) Ceaslov

Exemplar incomplet, deteriorat; Legătură originală, carton învelit în piele, închizători metalice rupte; format 16° (9 x 15,5), tipar în negru și roșu; paginile numerotate cu cifre arabe; lipsesc foaia de titlu, textul de la p. 3 la 84 și filele de sfârșit începând cu p. 403

Conține un număr de cinci gravuri, dintre cele care îndeobște apar în cărțile de acest tip: Isus, Fecioara, Sfântul Nicolae, toți sfinții. Între filele cărții există un certificat de deces din anul 1953, dovadă că volumul a ajuns în colecție după acel an.

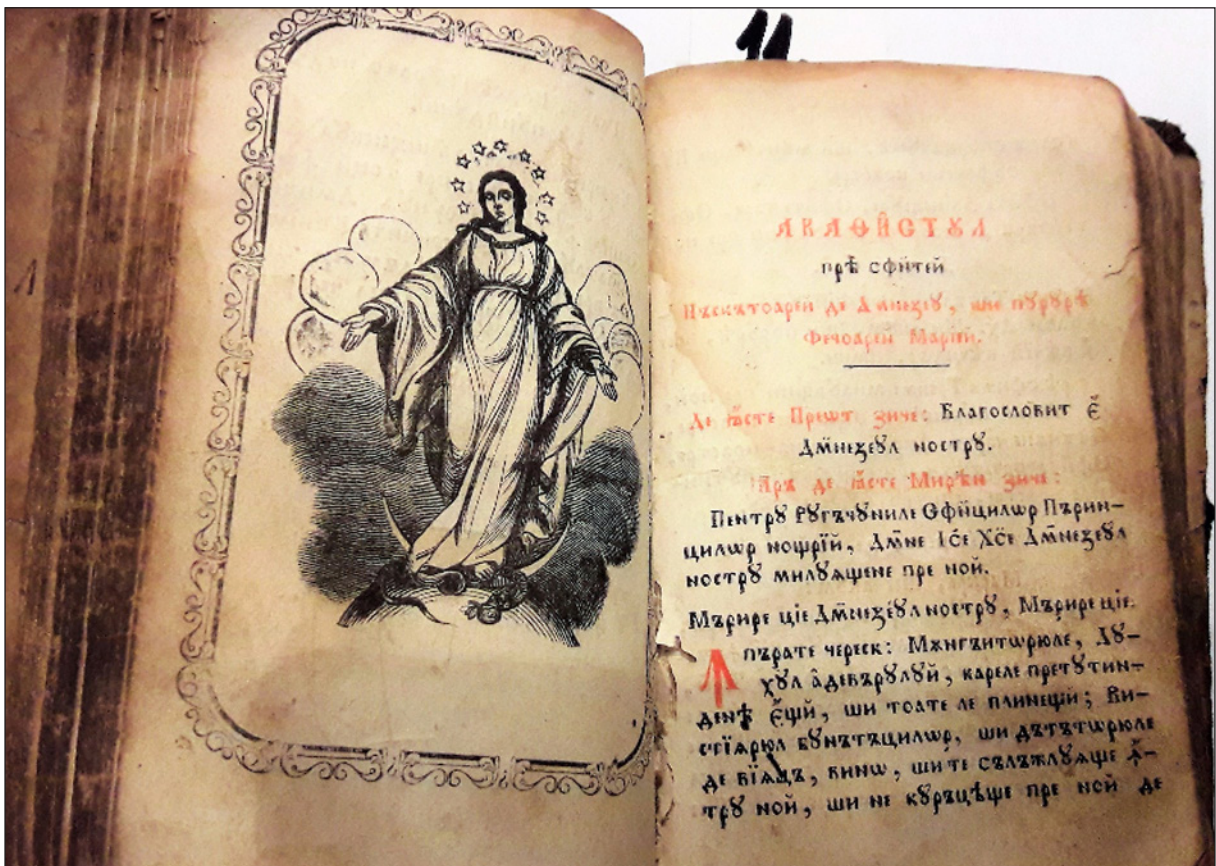
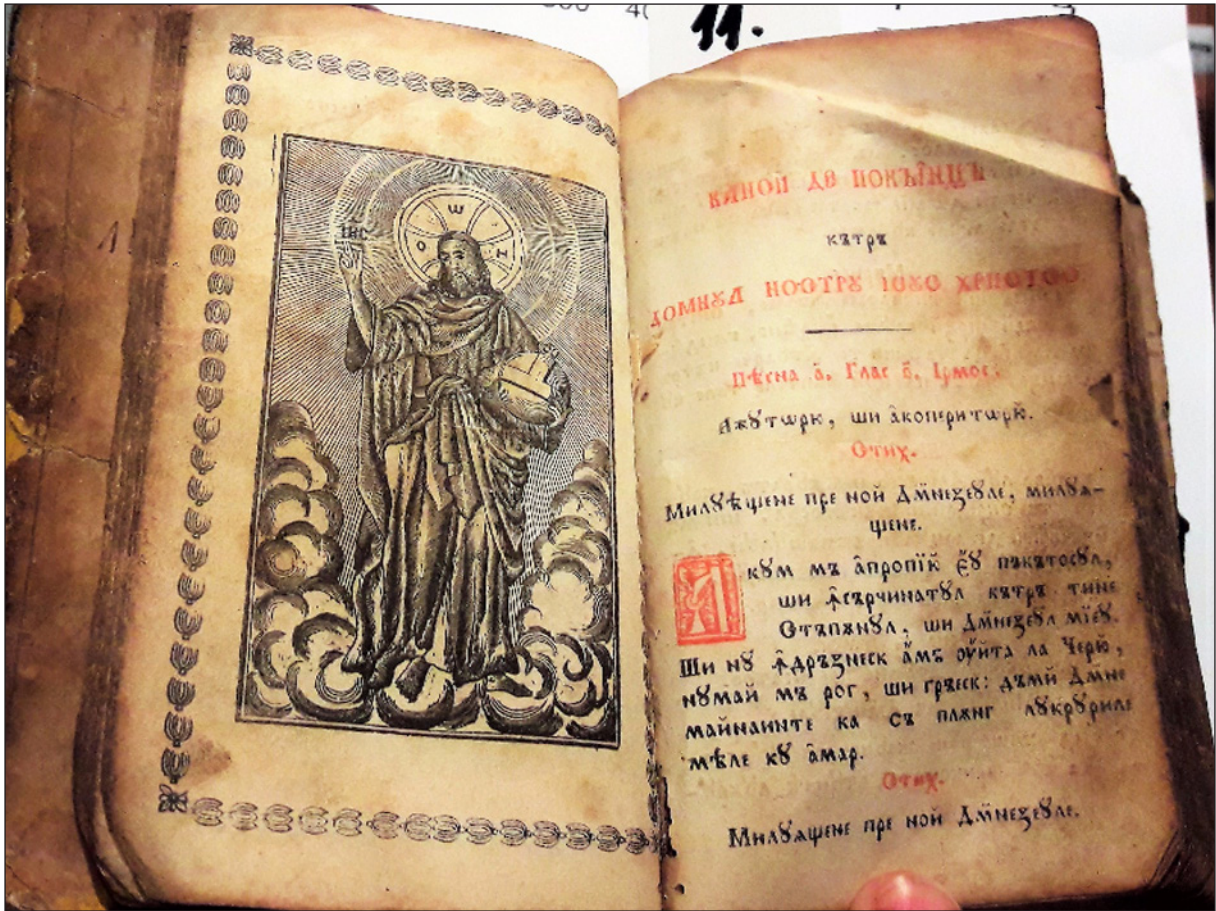
* * *

Importanța colecției pentru cunoașterea trecutului cultural al comunității unde funcționează muzeul, pentru contribuția ei la studierea temei circulației cărții religioase în Transilvania privity ca mod de rezistență național-spirituală, ne determină să aprofundăm investigația asupra ei, încercând analizarea tuturor aspectelor relevante într-o cârtică pe care cei în drept să o poată oferi tuturor celor interesați.

ANEXE

Psaltirea manuscrisă

Note:

1. Activitatea ctitorului Muzeului din Lupșa a fost continuată de fiica sa, doamna Georgeta Monica Albu-Rotaru, căreia îi mulțumim pentru sprijinul acordat.
2. Prezența pe copertele câtorva dintre volume a unor etichete cu numere ne poate face să presupunem că acestea au aparținut unor instituții (biserica, școală) de unde au fost eliminate ca inutile ori ca neavenite.
3. Gheorghe Adoc – Pictor, grafician, gravor, ilustrator de carte și sculptor, născut la 22 februarie 1926, în localitatea Socodor din județul Arad.
4. Cifra din paranteză reprezintă un număr atribuit aleatoriu, ad-hoc, de noi, pentru a putea avea o oarecare evidență a exemplarelor prelucrate.
5. Scarlat Ghica – Domnitor al Țării Românești (august 1758-iunie 1761 și august 1765 –în decembrie 1766).
6. Iordache Stoicovici -- *Repertoriul tipografilor, gravorilor, patronilor, editorilor cărților românești (1508-1830)*, Ediția a II-a, Sibiu, 2013, pp. 259, îl antologhează ca „diortositor, tipograf”, precizând că a fost tipograf în tipografia Mitropoliei din București, la Căldărușani și în tipografia Episcopiei din Râmnic (1750-1767).
7. Kyr Filaret – Filaret Mihalitzis a ocupat scaunul mitropolitan din anul 1753, până în anul 1760.
8. Stanciu Tomovici – Vezi *Repertoriul tipografilor (...)*, mai sus citat, pp. 255-257.
9. Dr. Petru Șpan – Eminent pedagog, născut la Lupșa (4 iunie 1860), decedat la Sibiu (14 martie 1911).
10. Simion Balint (1810-1888) – Preot greco-catolic la Roșia Montană, absolvent al Seminarului de la Blaj, a fost unul dintre fruntașii luptelor de apărare a Munților Apuseni, ca prefect al Legiunii Auraria et Salinae. Se născuse în anul 1810

Bibliografie:

- Andriescu, Bogdan și Borș, Silviu, *Cartea românească veche în colecțiile Bibliotecii Județene ASTRA Sibiu, 1801-1830*.
 Andrieș, Sabin, *Pamfil Albu (1908-1990). Creatorul muzeului etnografic din Lupșa, în Antologia monografică „Lupșa – Aur și oameni. O comună din Țara Moșilor”*, vol. II, Editura Pastel, Brașov, 2006.
 Bianu, Ion, Hodoș, Nerva și Simonescu, Dan,

Bibliografia românească veche, volumele I-IV, București, 1903-1944.

*** *Cartea românească veche în Imperiul Habsburgic (1691-1830). Recuperarea unei identități culturale*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2016.

*** *Istoria României în date*, Editura Enciclopedică Română, București, 1972.

Lupu, Daniela, *Tiparul și cartea românească în epoca domniilor fanariote*, Editura Muzeului municipiului București, 2014.

Păcurariu Mircea, *Listele cronologice ale ierarhilor Bisericii Ortodoxe Române*, Editura Institutului biblic și de misiune ortodoxă, București, 1975.

Poenaru, Daniela, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Târgoviște, 1943.

Râpă-Buicliu, Dan, *Bibliografia românească veche, Additamenta I (1536-1830)*, Galați, Editura Alma, 2000.

*** *Repertoriul tipografilor, gravorilor, patronilor, editorilor cărților românești (1508-1830)*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită. Coordonatori: Eva Mărza, Florin Bogdan, Editura Astra Museum, Techno Media, Sibiu, 2013.

Tatai-Baltă, Cornel, *Gravorii în lemn de la Blaj (1750-1830)*, Editura Eventus, Blaj, 1995.

Tatai, Anca Elisabeta, *Din istoria și arta cărții românești vechi: Gravura de la Buda (1780-1830)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2011.

Tatai, Anca Elisabeta, Tatai-Baltă, Cornel, *Xilogravura din cartea românească veche tipărită la București (1582-1830)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2015.

Tatai, Anca Elisabeta, *Xilogravura de la Sibiu (Sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea)*, Editura „Altip”, Alba Iulia, 2007.